Šime Demo

RIJEČKI ISUSOVAC FRANJO KSAVER VERNEDA I NJEGOVA PJESMA GUVERNERU RIJEKE JÓZSEFU MAILÁTHU (1778)

Šime Demo,Hrvatski institut za povijest, Zagreb, stručni članak

UDK 821.163.42.09 Verneda, F. K.

Na početku se rada govori o životu i radu latinista iz Rijeke, bivšeg isusovca Franje Ksavera Vernede (1736-1829). Zatim se daju osnovni podatci o njegovoj pohvalnoj latinskoj elegiji u kojoj su car Karlo VI, kraljica Marija Terezija i József Mailáth predstavljeni kao najzaslužniji za veliki gospodarski napredak Rijeke u 18. stoljeću. Na koncu je cijela elegija dana u prijepisu i prepjevu u mjeri izvornika.

Ključne riječi: *Franjo Ksaver Verneda, József Mailáth de Székhely, hrvatski latinitet – prigodna elegija.*

Poznato je da je kroz zadnja četiri stoljeća Družba Isusova ostavila dubok trag u riječkoj povijesti i kulturi. Isusovci su kao voditelji srednjoškolskog zavoda (1627-1773) i teološkog učilišta (1632-1773) udarili temelje organiziranom školstvu na riječkom području. Što se tiče konkretnog spisateljskog rada, riječki su isusovci bili najaktivniji kao znanstvenici i pisci stručnih djela, uglavnom fakultetskih priručnika za vlastite studente. Pjesništvo i govorništvo na latinskome javljalo se u manjoj mjeri, a književnost na hrvatskome (uglavnom pastoralno-utilitarne naravi) gajila se još manje.[1]

Jedno od manjih i slabo zamijećenih latinskih djela riječkih isusovaca, a koje se bavi upravo Rijekom, jest pjesma u 43 elegijska dvostiha pod naslovom *Excellentissimo ac illustrissimo domino, domino Iosepho Mailáth de Székhely*… izdana 1778. u Zagrebu.[2]

Pjesma je tiskana zasebno u knjižici od sedam stranica osmine. Premda autor nije nigdje upisan, on se može identificirati prema riječima *Zagrabiae … archigymnasii regius pro-director … dicabat* s naslovne stranice. Te je godine prodirektor u Zagrebačkom kolegiju bio Riječanin Franjo Ksaver Verneda, bivši isusovac, koji je na tom položaju bio od 1777. do 1788. U istom je razdoblju na arhigimnaziju predavao

[1] Usp. Korade 1998:31.

[2] Cijeli naslov v. u Literaturi.

u drugom razredu humaniteta (retorici), dakle u najvišem razredu. Bio je prvi prodirektor nakon četverogodišnjeg prestanka rada te ustanove (1773-1778).[3]

Sam je Franjo Ksaver (Ksaverije, Ksaverski) de Verneda (Rijeka, 1736-1829) bio unuk pripadnika starog aragonskog plemstva Felicea de Vernede,[4] koji je Španjolsku napustio početkom 18. stoljeća, i čiji je drugi sin bio arhitekt Antonio de Verneda (1693-1774), autor plana baroknog predgrađa Rijeke[5] i najpoznatiji pripadnik porodice.[6] Jednog Felicea de Vernedu nalazimo u 18. stoljeću na sudačkim položajima, i to kao kapetanskog i civilnog suca u Rijeci.

Neki Antonio de Verneda bio je oko 1813. u austrijskoj službi,[7] a Ernesto (ili Ercole) Verneda bio je 1870. tri mjeseca gradonačelnik Rijeke.[8]

Iz podataka o političkim stavovima Vernedâ može se zaključiti sljedeće: premda su zavoljeli svoju novu postojbinu i aktivno se uključivali u nastojanja oko njezina napretka, oni se nisu u tim burnim godinama, a ni kasnije, priklonili ''hrvatskoj'' opciji, i nije im bilo osobito stalo da grad dođe u sastav Hrvatske.

Naš se Verneda školovao u Beču, Đuru, Trnavi i Grazu, a kao gimnazijski je profesor radio u Gorici, Rijeci, Varaždinu i Zagrebu. U Rijeci je i Zagrebu bio i upraviteljem zavoda. U isusovački je red primljen 1752, a treću je godinu probacije proveo 1769. u Judenburgu, nakon čega je u Rijeci 1770. zaređen za svećenika.[9]

U literaturi se ne spominje njegov odlazak iz Varaždina prije mirovine. Međutim, Varaždinsku su gimnaziju 1776. preuzeli pavlini, a Verneda je, kao što je gore rečeno, tada pošao u Zagreb. Umrijevši u 93. godini života u Rijeci[10] bio je jedan od onih isusovaca koji su preživjeli četiri desetljeća zabrane reda (1773-1814).

Ova pjesma nije jedini dostupni nam dokaz stalne Vernedine vezanosti za Rijeku, unatoč godinama življenja daleko od nje. On je, naime, 1785. napisao i odu Nikoli Škrlcu,[11] koji je kao izaslanik Hrvatskoga kraljevinskog vijeća surađivao tih godina s Mailáthom, naslovnikom pjesme, u reformi riječkoga gospodarstva i školstva, a bio je i školski ravnatelj u Zagrebu. Između vrhova tog intelektualnog trokuta –

---

[3] Dobronić 2004:332.

[4] U hrvatskoj se literaturi Vernedino osobno ime pojavljuje kroatizirano, a ostalim su Vernedama ostavljeni talijanski oblici. Ostat ću pri toj praksi, svjestan njezine nedosljednosti.

[5] *Povijest Rijeke* 1988:154-155.

[6] Schwalba 2004:103-104.

[7] Tamaro 1933-34:56.

[8] Marjanović 1953:221; Samani 1975:137-139.

[9] Većina je podataka iz Lukacs 1988, a neke donose i Backer i Sommervogel 1960 te Korade 2000.

[10] Kobler 1896:I,120 i III,191.

[11] *Ode ad excellentissimum d. Nicolaum Skerlecz data*, Zagrabiae 1785.

Vernede, Mailátha i Škrlca – jasno se razabire Rijeka kao bitna poveznica. Osim toga, njegov pogrebni govor u povodu riječkoga obilježevanja smrti Leopolda II.[12] još je jedan dokaz njegova sudjelovanja u javnom životu rodnoga grada.

Među Vernedinim se djelima navode, osim spomenutih, prigodnica u čast krunidbe Leopolda II.,[13] te pjesma posvećena biskupu Maksimilijanu Vrhovcu.

Elegija koja se u ovom radu donosi, premda posvećena Józefu Mailáthu, gotovo da ne sadrži konkretne biografske podatke o naslovniku – ona je sva zaokupljena prijelomnošću trenutka u kojem se Rijeka našla i ulogom koju Mailáth u njemu igra, osobito u smislu političkog uređivanja i gospodarskog napretka grada. Ne bi li se znanstvena javnost osjetila pozvanom da se pozabavi ovim i ostalim Vernedinim djelima, donosim prijepis i prepjev elegije uz vrlo skroman komentar.[14]

Excellentissimo ac illustrissimo domino, domino Iosepho Mailáth de Székhely, liberi portus et urbis Litorisque maritimi Fluminensis et Buccarensis gubernatori civili ac militari commendanti, inclyti Comitatus Szeverinensis supremo comiti, utriusque Sacratissimae caesareo-regiae apostolicae Maiestatis intimo status consiliario etc. etc. etc., dum Augustae nomine negotia publica Zagrabiae curaturus versaretur, hanc elegiam humanitatis doctor primarius et archigymnasii regius prodirector ibidem dicabat

Carolus Illyricas olim perfregerat Alpes
Recludens aditus rupibus in mediis,
Qua mare prospiciunt montes, immania saxa
Aeternisque domant aequora litoribus.
Regius hic portus, statio tutissima nautis,
Naturae ac artis nobile surgit opus.
Hos Caesar portus atque haec nova strata viarum
Foenore mutandis mercibus Hungariae
Providus ornarat; gravibus sed Principe bellis
Implicito, inceptis substitit usque labor:
Donec inexhaustis, quae saecli est gloria nostri,
Regnorum curis, magna Theresa videns

[12] *Oratio funebris ad solemnes exequias Leopoldi II. ... ab excelso regio Litoralis Hungarici gubernio XV. Cal. Maii anno MDCCXCII. Flumine celebratas*, Flumine [s. a.]

[13] *Ode ... cum Leopoldus II. rex Hungariae et Bohemiae etc. imperator Romanus inauguraretur*, Viennae 1790.

[14] Pravopis i slovopis u prijepisu su prilagođeni današnjim običajima.

Et volvens animo, quanto commercia quaestu
Regnorumque bono ex finibus Hungariae
Sclavoniaeque, simul Colapis quos divite lympha
Opportunus alit: trans mare cum populis
Institui possent, quos vel seges aegra famesve
Aut premerent nullo pascua laeta grege;
Te prae tot reliquis, Mailáth, Augusta vocavit,
Hoc onus ut capias, quod tua dexteritas
Sola potest et mens deducere tramite certo;
Plurima nam dederas iam documenta prius,
Cum tot tractares et tanta negotia coram
Augustae solio: portubus Illyricis
Atque urbi, a sancto quae ducit nomina Vito,
Fontibus ac fluvio conspicuaeque mari
Praetorem posuit titulis auxitque superbis,
Virtuti expertae praemia digna ferens.
Illius auspiciis opus ingens orsus, id acri
Ingenio evolvis mille vias relegens,
Quas tibi magnarum dederunt molimina rerum.
Tu seriem mandas, tu ratione modum
Praescribis, minimo quo merx iam plurima sumptu
Vectari et faciles ad iuga celsa vias
Iumenta et currus carpant, nec pascua desint
Aut largi fontes, qui remorentur iter.
Omnia tu sapiens statuis resque ordine et arte
Concilias, quae nos seraque posteritas
Immortale tuum nomen, Mailáthe, per aevum
Grata canens dicet commoda, quae duce te
Et quanta hauserunt populi, quos fata praealtis
Damnarant scopulis ambierantque mari.
Iamque exstirpatis sylvis agrique casaeque
Pone viam surgunt, ferrea plaustra procul
Pondere pressa sonant genus omne vehentia frugum,
Atque inter lapides iam novus agricola

Ignibus et ferro effractos ostentat aristas,
Gramine iam saturos aut agit inde boves.
Hungara iamque Ceres curru devecta vel undis
Cum iuga contigerit litoris Illyrici,
Substiteritque stupens arctas ubi Pechia fauces
Despiciens vivo porrigit e silice
Aequor ad Adriacum: portus urbemque videbit,
Clarior imperio quae incipit esse tuo;
Quae Sacrae Hungariae non pridem adnexa coronae
Mercibus advectis pandit amica sinus,
Dumque illinc solvet nostris invecta carinis,
Avulsa indignans litora Dalmatiae
Cognatasque olim terras cernet, male iunctas
Adriacis Dominis; non sine tum gemitu
Suspirans, vano neque forsitan omine ducta:
„O, mihi qui faciles," dicet, „ad Illyrici
Litora monstrasti portus, ne quaeso iacentes
Has pelago terras regibus Hungariae
Iuribus adscriptas priscis, aliena sequentes
Iussa sine! Ille tuus, quo bene cuncta sagax
Prospicis atque vides, animus, revocare revinctas
Ad matrem natas et sciet et poterit.
Tunc ego iam nostras ratibus devecta per undas
Sertaque gaudenti spicea fronte gerens
Florida longuinquis iungam commercia terris
Foenore multiplici patria tecta beans,
Dii faciant! At tu, Mailáth, connitere nervis,
Divinum, haud cessans, perfice fortis opus.
Te Regnum Hungariae, te Augusta Theresa gerendis
Praefecit rebus. Maxima de minimis
Flumina ut emanant rivis, sic parva videri,
Quae statuis, possent, magna futura die.
Ne dubita, iam fama tuos secura labores

Extollens, ferae ut dentibus invidiae
Eximat, excelsi signatum in vertice saxi,
Quod mare prospectat, carmine nomen habet:
Carolus immensis quas Caesar sumptibus Alpes
Fregerat et portus condiderat pelago:
Usibus has Mailáth vecta cum foenore merce
Auspiciis aptat, Magna Theresa, tuis.“

Komentar uz pojedine stihove

1 *Carolus* – Karlo VI. (1785-1740), car Svetog rimskog carstva i ugarsko-hrvatski kralj (1711-1740).

1 *Illyricas Alpes* – metaforički naziv za Gorski kotar, koji prije Karoline nije bio presječen tako kvalitetnom cestom.

7 *Caesar* – Karlo VI.

7 *strata viarum* – Karolinska cesta.

9 *bellis* – Radi se ponajprije o Ratu za poljsku baštinu i Drugom rusko-turskom ratu, u koje je Karlo VI. bio upleten 1730-ih.

12 *Theresa* – Marija Terezija (1717-1780), supruga cara Svetog rimskog carstva i ugarsko-hrvatska kraljica (1740-1780).

27 *Praetorem* – metaforički naziv (preuzet iz starorimskog državnog sustava) za Mailáthovu službu.

31 *dederunt* – kod Vernede je prozodijski ova riječ anapest, premda je zapravo bakhej.

32 *mandas* – izvornik ima *mandis*, što je vjerojatno pogreška, jer znači ''žvačeš''.

39 *Mailáthe* – Premda je na drugim mjestima (19, 73, 85) naslovnikovo ime autor uzeo kao nesklonjivo, ovdje iz versifikatorskih motiva stvara latinizirani vokativ, kao da je nominativ *Mailáthus*.

49 *Ceres* – rimska boginja poljodjelstva i metonimijski naziv za agrarne proizvode.

51 *Pechia* – trosložno radi stiha, iako bi se moglo očekivati da bude dvosložno. Gorski kotar od Primorja dijeli vrh Peći (809 m) s prijevojem na cesti od Plasa prema Zlobinu. Oko njega je sa sjeverne strane prolazila Karolinska cesta.

53 *Adriacus* – Osnovni oblik *(H)adriaticus* još se od antike javlja samo u prozi, dok je metrički prikladni *(H)adriacus* prisutan u pjesništvu (v. i 60).

60 *Adriaci Domini* – Mlečani.

62 *Illyrici* – izvornik ima, greškom, *Illyrii*.

65 *Iuribus adscriptas priscis* – pozivanje na srednjovjekovnu pripadnost dotičnih krajeva Hrvatsko-ugarskom kraljevstvu.

Izvrsnomu i presvijetlomu gospodinu, gospodinu Józsefu Mailáthu de Székhely, civilnom upravitelju i vojnom zapovjedniku slobodne luke i gradova Rijeke i Bakra i njihova Primorja, vrhovnom županu slavne Severinske županije, visokom državnom savjetniku obaju Presvetih carskih i kraljevskih apostolskih Veličanstava itd. itd. itd., dok je boravio u Zagrebu obavljajući u kraljičino ime službene poslove, ovu je elegiju u istom gradu izrekao profesor u višem razredu humaniteta i kraljevski prodirektor arhigimnazija

Karlo je nekoć davno prelomio ilirske Alpe
I kroz stijenu tu uzak otvorio put,
Gdjeno planine i goleme stijene gledaju more
I gdje se pučina ta lomi o stamenu hrid.
To je kraljevska luka, za pomorce sigurno mjesto,
Priroda načini nju, ljudski je dovrši trud.
Razmjeni ugarske robe i zaradi nove je ceste,
Luke namijenio car – razborit, mudar i prav.
Ali su teški ratovi nametnuti Vladaru:
Presta na cesti rad, stadoše poslovi svi.
Tada je slavna Terezija, dika našega vijeka,
Brinuć za ovaj kraj vidjela nevolju tu
I razmotrila s kakvom bi zaradom i blagostanjem
Mogla Ugarska sva žito izvozit u svijet;
S njom će i Slavonija i pitoma zemlja uz Kupu
Pomoći pucima svim koje je shrvala glad,
Koji su onkraj mora, a ljetina im je slaba,
Ili je ispaša tu, ali bez stoke su svi.
Zato je, mimo tolikih, pozvala, Mailáthe, tebe
Teret da preuzmeš taj – nositi možeš ga sam;
Mudrost je tvoja kadra sigurno izvest taj naum.
Mnoge si, naime, već pružio dokaze tog,
Obavio si tolike poslove, teške zadatke
Časteći kraljičin tron. Sad si upravitelj ti
Ilirskim lukama, vrelima, rijeci i gradu na moru
kojem je ime to sveti podario Vid.
Kraljica dala je tebi ugledne naslove, časti:

Tvoja vrlina je tim dobila dostojan dar.
Prema nalogu njenom odmah si smišljati stao
Kako uz golemi trud obavit poslova sto
Koje su preda te stavili zahtjevni, teški zadatci.
Razmislivši o svem, nalažeš način i slijed
Kako prevesti obilnu robu uz najmanji trošak,
Tako da s kolima vol prohodan pronađe put
Preko planina, i da mu ne nedostaje paše,
Da ga ne mori žeđ, da mu ne zapinje hod.
Pametno upravljaš svime, usklađuješ sustavno, vješto.
Zbog toga mi ćemo svi, ali i budući svijet
Zahvalni, Mailáthe, biti, i pjesmom te oteti smrti,
Spominjuć dobrobit svu koju si donio ti
Ljudima koje je sudba kaznila takvim životom:
S jedne strane im hrid, s druge ih udara val.
Sad su posječene šume, odmah posvuda ničU
Polja i kuće uz put; čuje se željeza zvuk:
To pod teretom škripe kola s plodima raznim.
Novi zemljoradnik pak stao je na kamen tvrd
Zdrobljen ognjem i mačem, pa gordo pokazuje žito,
Pred njim pak stupa vol, ispašom namiren, sit.
A kad ugarska Cerera dođe dovezena cestom
Ili je dotegli brod strmi na ilirski žal,
Zastat će zapanjena na Peći i gledati dolje
Jadran, do kojega put vodi kamenit i strm,
Tada će spaziti luku i grad taj veliki koji
Otkada vodiš ga ti, doživi neviđen cvat,
Koji nije otvorio krilo dovezenoj robi
Dok ga ne preuze svet ugarski kraljevski tron.
I kad je brodovi naši uzmu i voziti stanu,
Videć dalmatinski žal tuga će shrvati nju.
Gledat će krajeve što su ih jadranski moćnici davno
Uzeli, oteli njoj; glasno će uzdisat tad
I govoriti, možda predosjećajući dobro:

"Ti, što mi pokaza sad prikladnu luku i grad,
Molim te, ne dopusti da ilirska mjesta uz more,
Štono ih zakon star veže uz ugarski dvor,
Trpe tuđince i slušaju njihove naredbe krute!
Onaj tvoj razborit duh, kojim oštroumno sve
Motriš i vidiš, znat će i moći prizvati opet
Nađenu djecu svu natrag u majčinski dom.
Onda ću ja, dovezena po tada već našemu moru,
Radosno bliještati sva, čelo će resit mi klas;
Promet ću bogat razgranati s krajevima dalekim,
Presretan stvoriti dom: bogati bit ćemo svi.
Bilo nam nebo sklono! Ti pak, Mailáthe, nastoj
Odvažno, odmah sad obavit posao svet!
Tebe je Ugarska, tebe je kraljica pozvala zato
Da se brineš za to. Kao što najveći tok
Počinje unutar maloga korita, tako i ovo
Premda sitnica je sad, sutra će veliko bit.
Nemoj oklijevati, tvoj je trud već uzvišen slavom:
Neće okrnjit ti rad surove zavisti zub
Zato se slava tvoja u ovu pretočila pjesmu
zapisanu na vrh stijene što gleda na žal:
ALPE, KOJE JE KARLO O GOLEMOM PROBIO TROŠKU
SMJESTIVŠI LUČKI GRAD BLIZU NA OBALI TOJ,
MAILÁTH KORISTI, VELIKA TEREZIJO, PO TVOJEM
NALOGU, TRGUJUĆ SVUD, STVARAJUĆ KORIST ZA SVE.

LITERATURA

Backer, Augustin de, Carlos Sommervogel (1960) *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus; nouvelle éd., Tome VIII,* Bruxelles-Paris [izdano 1898, reprint u Louvainu 1960].

Dobronić, Lelja (2002) *Klasična gimnazija u Zagrebu od 1607. do danas*, Zagreb.

Fest, Alfredo (1912) *Fiume all'epoca della prima guerra napoleonica* (1797), Fiume.

Gigante, Silvino (1928) *Storia del comune di Fiume*, Firenze.

Kobler, Giovanni (1896) *Memorie per la storia della liburnica cittá di Fiume*, sv. I, II, III, Fiume.

Korade, Mijo (1998) „Važniji isusovci u 17. i 18. stoljeću u riječkoj regiji", *Zbornik radova sa Znanstvenog skupa 'Podigli ste spomenik trajniji od mjedi = Exegistis monumentum aere perennius', [Rijeka, 1997]*, Rijeka: 28-32.

Korade, Mijo (2000) „Verneda, Franjo Ksaverski", *Leksikon hrvatskih pisaca*, Zagreb: 753.

Lukacs, Ladislaus (1987-1988) *Catalogus generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Iesu (1551-1773)*, Romae.

Marjanović, Milan (1953) „Rijeka od 1860. do 1918.", *Rijeka*…: 215-252.

Povijest Rijeke (1988), Rijeka.

Rijeka : geografija, etnologija, ekonomija, saobraćaj, povijest, kultura (1953) (ur. Jakša Ravlić), Zagreb.

Samani, Salvatore (1975) *Dizionario biografico fiumano*, Venezia.

Schwalba, Rastko (2004) „Barokizacija Rijeke i udio inženjera A. Vernede u njenoj urbanizaciji", *Novi Kamov* 13 (4): 93-116.

Tamaro, Attilio (1933-34) „Episodi di storia Fiumana", *Fiume* 11-12: 3-60.

[Verneda, Franjo Ksaver] (1778) *Excellentissimo ac illustrissimo domino, domino Iosepho Mailáth de Székhely, liberi portus et urbis Litorisque maritimi Fluminensis et Buccarensis gubernatori civili ac militari commendanti, inclyti Comitatus Szeverinensis supremo comiti, utriusque Sacratissimae caesareo-regiae apostolicae Maiestatis intimo status consiliario etc. etc. etc., dum Augustae nomine negotia publica Zagrabiae curaturus versaretur, hanc elegiam humanitatis doctor primarius et archigymnasii regius prodirector ibidem dicabat M.DCC.LXX.VIII. mense Sextili. Zagrabiae, typis Ioannis Thomae nobilis de Trattnern, S.C.R.A.M. typographi et bibliopolae.*

SUMMARY

Šime Demo

FRANCISCUS XAVERIUS VERNEDA, A JESUIT FROM RIJEKA, AND HIS ELEGY TO JÓZSEF MAILÁTH, A GOVERNOR OF RIJEKA (1778)

At the very beginning this article deals with life and work of former Jesuit Franciscus Xaverius Verneda (1736-1829), the Latin author from Rijeka. It goes on outlining basic data on his laudatory Latin elegy, which credits the emperor Charles VI, queen Mary Theresia and József Mailáth with a great economic blossoming of Rijeka during the 18th century. In the end the entire elegy is transcribed and translated in original meter.

Key words: *Franciscus Xaverius Verneda, József Mailáth de Székhely, Croatian Latinist literature – laudatory elegy.*